

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ 70

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

70

НОВИ САД • 2006

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ

Покренут 1970. године
До књ. 25. (1983) под називом *Зборник за славистику*

Главни уредници
Од 1. до 43. књиге др Милорад Живанчевић,
од 44. до 53. књиге др Миодраг Сибиновић,
од 54—55. књиге др Предраг Пипер

Уредништво
др Мирјана БОШКОВ, др Петар БУЊАК, др Маја БУКАНОВИЋ,
др Корнелија ИЧИН, др Лили ЛАШКОВА,
др Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ (секретар Уредништва),
др Људмила ПОПОВИЋ, академик Зузана ТОПОЛИЊСКА,
др Михал ХАРПАЊ, др Вјачеслав ОКЕАНСКИ

Главни и одговорни уредник
др ПРЕДРАГ ПИПЕР

YU ISSN 0352-5007 | UDK 880.1+881(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

70

НОВИ САД • 2006

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

70

НОВИ САД

САДРЖАЈ — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

<i>Милка Ивић</i> , Један закаснио одговор на једно давно постављено питање	9
<i>Милка Ивић</i> , Когнитивни аспекти феномена партонимије	13
<i>Л. Ф. Кацис, М. П. Одескиј</i> , Поэтика „славјанској взаимности” и ее отражение в творчестве Н. Я. Данилевског, К. Н. Леонтьева, В. С. Соловьева	21
<i>Желька Панцић</i> , Прича о Стрезу	45
<i>Бобан Ђурић</i> , Легенда о Светом Гралу и драма „Ружа и крст” Александра Блока	57
<i>Мајја Йончич</i> , Весенние календарные праздники в „Посолони” А. Ремизова	73
<i>Галина Г. Ермилова</i> , „Лолита” или „Житие великого грешника”	93
<i>Татјана Г. Бочина</i> , О традиционной пословичной рифме	107
<i>Ксенија Кончаревић</i> , Црквенословенски језик кроз призму лингвокултурологије (оглед системско-структуралне анализе)	125
<i>Виктор Савић</i> , Надредни знаци као средство за разликовање писара у српскословенским споменицима (на примеру Ковинског типика)	157
<i>Vladislav B. Sotirović</i> , Pitanje jezika i pisma u Dalmaciji 1903. g. i ро-četak politike „novog kursa”	183
<i>Константин В. Лифанов</i> , Изменение грамматических свойств числительных в словацком литературном языке в XX веке	195
<i>Владимир Д. Климонов, Людмил Спасов</i> : Каузативные и инхоативные структуры в русском языке: о русских соответствиях македонских глаголов с суффиксом <i>-oc-a/-e-a</i>	213
<i>Димка Сааведра</i> , Значење неких паратаксичких везника у српском језику	221
<i>Ирина Е. Иванова</i> , Функционирование системы свободной пунктуации: выделение текстообразующих элементов в сербской письменной речи	239
<i>Ружица Бајић</i> , Превођење богослужбених текстова у Православној цркви — карактеристике, проблеми и ставови према овом превођењу у српској и руској Православној цркви	259

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

<i>Драгољуб Перић</i> , Рад Н. И. Кравцова на проучавању српске усмене епике	281
<i>Е. М. Тюленева</i> , Саша Соколов „Школа для дураков”: серийность как способ организации текста	287
<i>Светлана М. Белякова</i> , Время в славянских идиомах	297
<i>Л. А. Летаева</i> , Проблема языка и культуры, языковой картины мира в русской лингвистике рубежа XX—XXI столетий (краткий обзор)	305
<i>Е. Н. Соколова</i> , Словообразовательная синонимия в древнерусских памятниках эпохи Киевской Руси	315
<i>Наталья В. Лабунец</i> , Севернорусское наследие в географической лексике нижнего Прииртишья	323
<i>Наталья Р. Рогоза</i> , Имя существительное <i>дом</i> в русском и сербском языках	329
<i>Марјин Скоу Месен</i> , Посесивни придев, његово значење и употреба	333
<i>Радмила Жуђић</i> , Исказивање значења партитивног адноминалног беспредлошког генитива у говору јабланичког краја	349
<i>Г. В. Саранча</i> , Докія Гуменна: житєвий и творчий шлях	365
<i>Александра П. Ушакова</i> , Употребление прилагательных с суффиксом <i>-ск</i> в значении принадлежности в русском языке	373
<i>Любовь В. Станинова</i> , Об истории существительного <i>осень</i>	381

ПРИКАЗИ

Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztachů v 19. a 20. století... (<i>Jirži Malirž</i>)	383
Б. Вулетић, Николај Гогољ и његове три „идиле”... (<i>Ана Јаковљевић</i>)	385
Предраг Палавестра, Крлежа у Београду и други огледи... (<i>Стианиша Тушњевић</i>)	387
Поетика Симе Пандуровића, зборник радова, уредник Новица Петковић... (<i>Јован Делић</i>)	391
Абсурд и вокруг, ответственный редактор Ольга Буренина... (<i>Божана Сабо</i>)	395
Жанрови српске књижевности — порекло и поетика облика... (<i>Радослав Ераковић</i>)	396
Введенская Л. А., Колесников Н. П. — Этимология: Учебное пособие... (<i>Марша Бјелејић</i>)	400
SUB ROSA. In honorem Lenae Szilárd. Сборник в честь Лены Силард... (<i>Милица Корњача</i>)	404
Поэт Александр Введенский. Сборник материалов ... (<i>Урош Латиновић</i>)	410

ХРОНИКА

О конференцији посвећеној 100-годишњици рођења Данила Хармса и о летњој школи авангарде (<i>Бојана Сабо</i>)	413
Индекс кључних речи	417
Упутство за припрему рукописа за штампу (Уредништво Зборника Матице српске за славистику)	419

Виктор Савић

НАДРЕДНИ ЗНАЦИ КАО СРЕДСТВО ЗА РАЗЛИКОВАЊЕ
ПИСАРА У СРПСКОСЛОВЕНСКИМ СПОМЕНИЦИМА
(на примеру Ковинскога типика)

У раду се преко анализе надредних знакова у Ковинскоме типичу и разликовања главног и помоћног писара показује могућност за идентификовање различитих писарских руку у старим српским споменицима.

Кључне речи: разликовање писара, главни писар, помоћни писар, Ковински типик, надредни знаци, дасија, положена дасија, псила, положена псила, кремasti, тачка, оксија.

Проблем *разликовања писара* доста је важан у обради језика, писма и правописа средњовековних писаних споменика. Без тога су изведени закључци непоздани. За анализу језика једнога преписа, на пример, неопходно је утврдити да ли је реч о једном или о више писара, и при томе омеђити писарске секције. То поготову важи ако писари нису са истог подручја, ако припадају различитим генерацијама, или следе разне правописне школе, ако су из различитих друштвених класа, или су различитог степена образовања, итд. То је потребно чак и ако су писари само преписивачи, што је најчешћи случај. Током унутрашњег диктата уносе се извесне разлике у односу на предлогачку будући да је потпуна поновљивост начелно немогућа. Измене су нарочито учестале у фонетици (фонологији), и то у изговору — акценту и интонацији — у сфери у којој их је најтеже пратити. Изговор је поље највеће слободе у репродукцији писаног текста. Поједине, националне црквенословенске редакције издиференцирале су се у односу на старословенски језик пре свега кроз ослобађање од притисака у изговору. Зато се често, на пример, каже да је српско-словенски — старословенски језик у штокавском изговору.

Писари се поуздано разликују тек након подробне палеографске анализе (сравњују се словне особености у форми и начину писања), такође и лингвистичке анализе на свим нивоима. Проблем супрасегментног слоја редовно остаје у другом плану, а решење недоумица почива у анализи надредних знакова. Надредни се знакови, најчешће, или не помињу у општем опису рукописа, или се само летилично наводе кроз инвентар. Казује се, дакле, мало или нимало о

њиховим функцијама и о дистрибуцији. Узрок таквом ставу према наредним знаковима јесте у давно насталом уверењу да они заправо не преносе конкретне акценте, или да напосто није могуће одредити о којим је акцентима реч.¹ Међутим, акценатски симболи и интерпункција из старих српских рукописа пружају нам многа обавештења о ритмичко-експиративним својствима тога језика, од нивоа речи до реченице. Прве радове о улози наредних знакова у историји српске акцентуације дали су Ђуро Даничић и Стојан Новаковић, а тек читав век касније то питање оживљавају Олга Недельковић, Рима Булатова, и Митар Пешикан.² Сумирајући досадашњи рад на наредним знацима у старим српским рукописима, Ђорђе Трифуновић нас подсећа колико још предстоји рада на овим знацима и на знацима пунктуације.³

Грађу за своја испитивања ћемо црпсти из Ковинскога типика, и то тако што ћемо пажњу усмерити на странице у рукопису које јасно одају два система наредних знакова, занемарујући овај пут подсистеме који би могли говорити о постојању и других (сродних) писарских руку. Показаћемо да је *ујошреба наредних знакова у српским рукописима смислена*, и да су они *бишан фактор у разликовању руку* које су исписивале рукопис.

¹ Р. В. Булатова, *Проблеми српске историјске акценологије на материјалу њисаних сјоменика (XIV—XVI века)*, НССуВД, 6/1, Београд—Приштина—Тршић, 1976, стр. 30.

² Ђ. Даничић, *Прилоз за историју акценуације хрватске или српске*, Српски акценти, Посебна издања СКА, LVII, Београд—Земун, 1925, стр. 237—320. — С. Новаковић, *Акценуи шћамјаних српско-словенских књига црногорских и млейачких*, Гласник Српског ученог друштва, XLIV, Београд, 1877, стр. 1—152. — О. Неделькович, *Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII—XIV вв)*, Источники и историография славянского средневековья, Москва, 1967, стр. 100—134. — О. Неделькович, *Знаки ударений в сербских доресавских рукописях*, Slavia, XXXVI, Praha, 1967, стр. 24—32. — Р. В. Булатова, *Старосербская глагольная акцентуация. Сборник 1509. г. как памятник истории сербского штокавского ударения*, Москва, 1975. — Р. В. Булатова, *К изучению систем надстрочных знаков в древнесербских рукописях*, Сборник Владимира Мошина, Београд, 1977, стр. 113—116. — Р. В. Булатова, *Проблеми српске историјске акценологије*, стр. 27—33. — Р. В. Булатова, *К диалектної характеристике рукописи 1418. г. „Книги царств” на основе акцентологического анализа*, Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа, Београд, САНУ, 1995, стр. 53—69. — М. Пешикан, *Монографија о акценуу једног српскословенског сјоменика*, Сборник за филологију и лингвистику Матице српске, XX/2, Нови Сад, 1977, стр. 209—217. — Вид. и Г. Јовановић, *Акцентнајске и инћерјункцјске јоуке у „Сказанију о јисменех” Консћанћина Филозофа (Консћанћина Косћенечког)*, НССуВД, 27/2, Београд, 1998, стр. 11—18.

³ Ђ. Трифуновић, *Сћара српска црквена јоезија*, О Србљаку, Београд, 1970, стр. 61—64. — Ђ. Трифуновић, *Удео историјске акценологије у сћилисћичким јроучавањима средњовековне српске књижевности*, Сборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 27, св. 1, Нови Сад, 1979, стр. 59—69. — Ђ. Трифуновић, *Инћерјункцја јужнословенских средњовековних ћирилских рукописа*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, Београд, САНУ, 1981, стр. 89—106. — Ђ. Трифуновић, *Наредни знаци*, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд, 1990, стр. 175—178. — Вид. и Р. Маринковић, *Значај средњовековне јункћуације за шексћолошка истраживања — на јримеу Српске Александриде*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, Београд, САНУ, 1981, стр. 107—122.

Ковински типик представља препис српскословенскога превода Јерусалимскога типика. Овде нам је то важно будући да пратимо српску акценатску ситуацију у средњем веку. Наиме, у таквој грађи начелно нећемо очекивати страни словенски утицај. Систем надредних знакова у овоме рукопису је богат и широко заступљен. Протограф је аутентичан домаћи превод Јерусалимскога типика цариградскога типа. На сачуваним и недавно објављеним фотографијама овога рукописа из 1318/1319. године⁴ види се простији систем надредних знакова. Мада нам за сада није познато стање из непосреднога предлошка, закључујемо да су писари нашега рукописа показали креативност и способност на овоме плану. Рукопис се чува у Архиву САНУ под бројем 294. Нађен је у Српском Ковину у Мађарској.⁵ Писан је пре Душанова проглашења за цара (1346),⁶ у другој четвртини XIV века. Пошто у себи обједињује палеографска својства из друге и четврте деценије XIV века, верујемо да је настао у трећој деценији тога века.

⁴ *Типик архиепископа Никодима. Књига прва. Фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду.* Рукопис је снимљен старањем Лазара Мирковића. Приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 2004.

⁵ У *Илустрираној историји Срба* овај се рукопис зове Коморанским типиком, вероватно стога што се у запису на предњим унутрашњим дрвеним корицама помиње *Коморанска варош*. Да се ради о овом рукопису сведочи крст са криптограмом донет као илустрација, што је уједно и прва страна Ковинскога типика коју објављујемо на корицама књиге *Месеослов Јерусалимскога типика*. Вид. *Илустрирана историја Срба Срби под турском, аустријском и млејачком влашћу*. Приредили Александар Фотић, Никола Кусовац, Десанка Милошевић, Београд, 1994, стр. 63. и *Месеослов Јерусалимскога типика. Рукопис из Архива САНУ*. Приредио Виктор Савић, Ниш—Манастир Сопоћани, 2003.

⁶ Вид. *Изложба српске писане речи*, Београд, Народна библиотека Србије, 1973, стр. 35. и *Месеослов Јерусалимскога типика*, стр. 5.

Над њочейним вокалом

А

Над почетним /а/ јавља се спиритус аспер ´ (á): áм(н)нѣ ба, áп(о)с(то)льъ 152а, áнѣфонъ 219а. Такође и модификовани, положени спиритус аспер ´ (á): áп(о)с(то)льъ 5а, áндреѡвъ 199а, још и у улози логичког акцента áко 8а. Јавља се и кремасти ´ (ã) да означи вокалски почетак речи. Али, он обележава и лексички и логички акценат (над речима које имају мање слогова): á млннх(ъ) 13б, áнѣно 151а (вок. јд. ж. р.), áко 7б.	Кремасти на почетку изражајних речи, као сигнал њихове важности: áп(о)с(то)льъ 188б, áл(н)л(о)үг(нѣ) 188б, áзъбѡѳковѣ 189а.
Над почетним /а/, које се налази после вокала из проклитике (тако да је, заправо, у средини акценатске групе), не налазимо баш често спиритус аспер: нѣ áще 33а, на áгрнфиннї 163а. Овде би се пре очекивао спиритус ленис ´ (á), али га не региструјемо. Кремасти над почетком изражајних речи: на áгрнфиннї 165б, ѣ по áм(н)нѣ 201б.	На страни 189а јавља се тачкаст знак, може бити спиритус ленис ´ (á): на áгрнпѣннї (или на áгрнпѣннї).

€

Почейно € јакò је рејѳко у усѣаљеном раѳком ѣравоѣису, ѣа ѣе и ових ѣримера биѣѣ јакò мало. Та је ѣозиѳја ѣредвиђена за ѣрејоѳовано ѣ.

Над почетним /е/ пише се спиритус аспер ´ (é): éү(ан)гѣлнѣ 7б, éүдожнѣ 29б. Пише се и положени спиритус аспер ´ (é): éү(ан)г(е)лѣска 8а. Такође и кремасти ´ (ã): éго же 18а, éдноүщѣ 42б.	Положени спиритус аспер: éдноүщн 189а.

І

<i>Десеѣеричко І врло рејѳко се корисѣѣ. Заѣаѣамо га на ѣочейну ѣоѣајмѣене кулѣурне лексике, ѣре свега власѣѣѣѣѣѣѣ ѣмена.</i>	<i>Ово слово није ођраничено само на кулѣурну лексику, корисѣѣ се рејѳко, али рекли бисмо на основу ово мало сѣрана, ѣегов удео је овде знаѣѣѣѣѣ неђо у већем делу рукоѣиса.</i>

Над почетним /л/ једном налазимо спиритус аспер [˘] (і): і(соу)с(ь) х(рн)с(т)а 155а. Двапут положени спиритус аспер [˘] (і): і(соу)с(ь) х(рн)с(т)а 9б, іѡѡноу 58б. Трипут кремасти [˘] (і): і(соу)с(ь) х(рн)с(т)а 9б, ірм(о)сь 8а, іѡѡна 22а. Кремасти обележава и почетни акцентовани слог: іѡѡде 203б.⁷	Положени спиритус аспер налазимо над везником, вероватно под логичким акцентом: і н(ы)ниа 189а. Двојна оксија “ (і) као модификација двеју тачака над непреведеним грецизмом у значењу ‘свештеник’: іѡрен 188б, іѡрѣн 189б (ове црте више личе на две тачке). Да се овде, вероватно, ради о читању і као [j], показује пример у кога се и на почетку и на крају користи исти знак: іѡрѣи 189б. Због специфичности у писању, искошена цртица у десну страну (оксија) уме наликовати на тачку: нпр. ірмос(ь) 189а и іѡрѣн 189б. Ова недовршеност или реверзибилност сведочи о томе да је порекло ових удвојених оксија “ у удвојеним тачкама “.

Н

На почетку речи и над усамљеним везничким вокалом пише се спиритус аспер [˘] изнад /н/: ндѣже 151а, нѣрсѣа 203б, н поидь 150б. Положени спиритус аспер [˘] (н): нгоуѡноу 5а, нѡат[ь] 8а, н покаднѣтъ 2б; можда је он у вези с акцентом: нѡе 5а, нѣстинѣ 13а, па је тада подтип кремастија. Кремасти [˘] на почетку речи или над везником којим почиње акценатска целина (н): нѡют[ь] 7а, н нконоѡа 152а, или да сугерише изразитост речи: нѡснѡѣ 208а, нгоуѡноу 12а, или логички акценат: нѡн 8б, или слог у издизању испред акцентогене речи који на себе привлачи (или је већ привукао) иктус: нѣ цр(ь)кѡе 130а, или сѡм акценат: нѡе 217б.	Спиритус аспер: нѣже кс(ть) 188б, н ѡзидѡють 188б, н полагѡт(ь) 189б, н ѡбнѣ 189б. Овде се јавља и извесни тачкасти знак који би могао представљати модификацију неког другог знака, тј. неки други знак недовољно развијен у потезу: н ч(н)стоѡу 189а, н ѡтходнѣтъ 189б, н ѡхѡднѣ(ь) 189б. Положени спиритус аспер везан је за везник којим почиње акценатска целина: н кѡ(ѡн)г(ѡ)лнн 188б, н ѡзносѣтъ 188б, н поид(ь) 189а, н б(ѡ)роднѣнн н кр(ь)стоу 189а. Неки пут он потезом подсећа на кремасти.

⁷ Насупрот нашем примеру с оваквим акцентом у аористу, стоји пример с више потврда који наводи Р. В. Булатова (*Старосербская глагольная акцентуация*, стр. 177): нѣ-ѡѡде.

После проклитике спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ њзбављѣннѣ 5б. Али се јавља и положени спиритус ленис $\acute{}$ ($\grave{}$): да њспльнетъ сс.	

0

На почетку речи уобичајенија је омеџа ω , ња су овакви примери рејки.

На почетку речи јавља се спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ тъ дѣлаѣ 162б, потом положени спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ блачнтѣ 4а, $\acute{\omega}$ (тъ)чѣ 18а, $\acute{\omega}$ в'ходнт[ь] 19а. Кремасти је само једном ознака акцента $\check{}$ ($\grave{}$): $\check{\omega}$ ба 228б.	

0

Широко 0 и оаѡо 0 се, као суйсѣиѡуенѣи омеџе, моџу наћи на почетку речи.

Спиритус аспер $\acute{}$ на почетку речи ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ в'ще 125б. Тако и положени спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ в'ходнт[ь] 19а, $\acute{\omega}$ бнчнѡ 4а.	Изузетно, на једном месту наилазимо на почетно широко /o/ обележено положеним спиритус аспером (који помало својим обликом подсећа на кремасти): $\acute{\omega}$ быч(ь)на 189б.
Кремасти $\check{}$ на почетку самосталне речи или над предлогом којим почиње акцентатска целина ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ т'ходнт(ь) 11б, $\acute{\omega}$ г'н'нѣицн 57б, $\acute{\omega}$ $\acute{\omega}$ воѡ 8б, $\acute{\omega}$ тъ оустьѣ 59б.	
У проклизи, после предлога, положени спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ остављѣннѣ 5б.	

0

Спиритус аспер $\acute{}$ на почетку речи и над предлогом којим почиње акцентатска целина ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ лт'арѣ 3а, $\acute{\omega}$ рѡжнѣмь 67а, $\acute{\omega}$ троцн 74а, $\acute{\omega}$ всл'чскннѣ(ь) 75б. Такође и положени спиритус аспер $\acute{}$ ($\grave{}$): $\acute{\omega}$ лт'арѣ 3б, $\acute{\omega}$ днрѣ 5а. Тако и кремасти $\check{}$ ($\grave{}$): $\check{\omega}$ бразѡѣ 159б, $\check{\omega}$ бнч'нын 4б. Он се пише и као логички акцент $\acute{\omega}$ бл(а)говѣрнѣмь 5а.	Над иницијалном омеџом усталила се оксија $\acute{}$ (која је неки пут преузела улогу спиритус аспера, што се види на основу начина на који је цртана): $\acute{\omega}$ быч(ь)на 188б, $\acute{\omega}$ роуџ(нѣ) 189а, $\acute{\omega}$ дѣждоу 189б.

После проклитике или у сложеници после префикса долази спиритус аспер: въ ѡни 86б, прѣѡбраженнѣ 154б. Положени спиритус аспер: по ѡбнѣаю 3б, проѡбраженнѣ 64б; можда у додатној улози знака дужине (акцента) поведећи се за кремастијем: по ѡсиди 220б. Кремасти: Прѣѡбразни ѣ 155б. Спиритус ленис ´ (ѡ): ѡ ѡблѣчннѣ 203а, ѡ ѡбѣ 2б, ѡ ѡбѣч(ь)наѣ 162б. Положени спиритус ленис ´ (ѡ): ѡ ѡбѣчнаѣ 197а.	После проклитике оксија над омегом ´ (ѡ): по ѡбѣчѣаю 189а.

оу

Над почетним /оу/ стоји спиритус аспер ´ (оу): оуспенинѣ 151а, оуспѣкновенинѣ 150б, оуготованнѣ 201а. Положени спиритус аспер ´ (оу): оуведеденинѣ 9а, оуспѣкновенинѣ 9б, оустнѣиди 57б, оудариѣетъ 10б, оу гвоздѣно бѣлѣце 10б—11а, у вези с местом акцента оуѣеникомъ 29а. Кремасти ´ (оу): оудѣвенинѣ 201а, оубрѣсь 202а, оу динѣи 8а, и на месту акцента: оуѣеникомъ 202а, оуслышаѣ 218б.⁸	Оксија на предлогу (који је понарођен) у средини акценатске целине ´ (оу): н оу динен 188б (као и положени спиритус аспер у наведеном примеру са стране 10б). Над почетним тачка ´ (оу): оуготованъ 189б.
После несраслог префикса — проклитике спиритус аспер съ оутра 199а, и после проклитике положени спиритус аспер въ оуслышанинѣ, али и као обележје дужине ѡтъ оустѣѣ 59б, визуелно се супротстављајући оближњим кремастијима, али и упијајући део њихове функције у себе. Кремасти на почетку другог дела сложенице: злат(оо)устѣаго 22а.	

⁸ Р. В. Булатова управо за аорист овога глагола наводи друкчије акценован пример с неколико потврда (*Старосербская глагольная акцентуация*, стр. 159): ѡу-слѣша.

Ю

После проклитике сусрећемо кремасти ѷ (ју) као обележје велике изразитости иницијалног слога (и акцента и дужине): кѷ ѷж'нѷй 238а.	

ЈА

На почетку речи наилазимо на положени спиритус аспер ˘ (ја): јако 152а. Тако и на кремасти ѷ (ја): јако 159б, али још и за истицање квантитативне изразитости слога (можда и присуства иктуса): јаѷѷ 192а.	Кремасти: јако 189а. Оксија на почетку речи ˘ (ја): јако 188б. Тачка на почетку речи ˘ (ја): јако 188б. (При томе су можда оба примера замена за спиритус аспер.)
После проклитике положени спиритус аспер: не јады 246б, или на почетку другог дела сложенице кремасти: б(о)гојаѷвлѷннија 10а. Такође, после проклитике спиритус ленис ˘ (ја): ѷ јаѷца 164а.	

ЈЕ

На почетку речи среће се спиритус аспер ˘ (је): јеѷѷкъѷ 29а, јеп(н)с(ко)па 39б. Положени спиритус аспер ˘ (је): јеже 2а, јего 5а, јеј 39а, јеѷѷкъѷ 81б. Кремасти ѷ (је): јего 5а, јеѷсѷ 249а.	
После проклитике спиритус аспер: въ јефреѷѷѷ 168б, положени спиритус аспер: въ јеѷдногѷ 18а, и на почетку другог дела сложенице: ѷ тетројеѷ[ан]г[е]л[о]ѷѷ 198а. Кремасти: по јеѷдннѷ 213б.	

Над вокалом у средини речи (углавном после сугласника)

А

Спиритус аспер над средњим /А/ после сугласника $\overset{\sim}{\text{А}}$: $\text{цл}^{\text{р}}\text{к}^{\text{л}}\text{а}$ 231б, али и после самогласника (делећи улогу с кремастијем): $\text{та}^{\text{л}}\text{ко}^{\text{ж}}\text{де}$ 14а, $\text{н}(\epsilon)\text{б}(\epsilon)\text{сн}^{\text{а}}\text{го}$ 46а. Иста је дистрибуција и за положени спиритус аспер $\overset{\sim}{\text{А}}$: $\text{н}^{\text{т}}\text{а}^{\text{л}}\text{ко}$ 10а, и $\text{та}^{\text{л}}\text{ко}^{\text{ж}}\text{де}$ $\text{ж}^{\text{е}}$ 15а. Пише се и као ознака дужине (можда и пренетог акцента) преузимајући улогу кремастија, захваљујући својој физичкој сличности: $\text{к}^{\text{ў}}\text{з}^{\text{н}}\text{т}^{\text{с}}\text{к}^{\text{а}}\text{го}$ 157а, $\text{кр}^{\text{л}}\text{лн}$ 5а, $\text{гл}^{\text{а}}\text{вн}^{\text{а}}$ 9б. Кремасти за логички акценат и за издигнут слог који је можда на себе већ привукао акценат речи $\overset{\sim}{\text{А}}$: $\text{т}^{\text{л}}\text{а}^{\text{к}}\text{о}$ 15б. Кремасти за акценат и дужину: $\text{н}^{\text{а}}$ $\text{н}^{\text{ь}}$ 218б, $\text{т}^{\text{л}}\text{н}$ 4б, $\text{и}^{\text{о}}\text{л}^{\text{н}}\text{а}$ (грч. Ἰωάννου) 5а, $\text{дн}^{\text{сн}}\text{н}^{\text{ь}}\text{н}^{\text{сн}}\text{н}^{\text{и}}$ 23б, $\text{н}^{\text{п}}\text{р}^{\text{а}}\text{в}^{\text{е}}\text{д}^{\text{н}}\text{н}^{\text{а}}\text{го}$ 152а, $\text{пн}^{\text{сн}}\text{н}^{\text{о}}$ 153б, $\text{всак}^{\text{л}}$ слава 201б, $\text{дв}^{\text{л}}\text{л}$ 223а. Јављају се и знаковне комбинације ($\overset{\sim}{\text{А}}^{\text{+}}$, $\overset{\sim}{\text{А}}^{\text{+}}$): $\text{в}^{\text{ел}}\text{н}^{\text{к}}\text{л}^{\text{а}}\text{го}$ 49б и $\text{в}^{\text{ел}}\text{н}^{\text{к}}\text{л}^{\text{а}}\text{го}$ 211б. Чак nailазимо и на спиритус ленис повучен с краја $\overset{\sim}{\text{А}}$: $\text{с}^{\text{вн}}\text{рн}^{\text{л}}\text{н}^{\text{л}}$ 31б.	

€

Положени спиритус аспер $\overset{\sim}{\text{Е}}$ користи се да истакне средишњи слог двоструко, по квантитету и иктусу: $\text{т}^{\text{т}}\text{е}^{\text{л}}\text{д}^{\text{ь}}$ 58б, и ту иде за кремастијем. Кремасти $\overset{\sim}{\text{Е}}$ истиче и дуги акценат, и саму дужину у средини речи: $\text{т}^{\text{т}}\text{е}^{\text{л}}\text{д}^{\text{ь}}$ 22а, и $\text{па}^{\text{м}}\text{е}^{\text{т}}\text{ь}$ 160а.	

І

<i>Рекосмо да се десетеричко і врло рејко користи, а кад се већ нађе на средини речи, то је углавном ради уштеде простора (кад се вокал [i] нађе на крају реда, или кад реч која садржи тај вокал треба да буде исписана у реду).</i>	<i>Приметили смо већ да је десетеричко і овде чешће, и вероватно је да се у неким случајевима ослања на грчки (лексички) пример.</i>

Спиритус ленис ´ пише се над /i/ у средини речи (на крају или при крају реда) і: љубоѿію 158а, ѿ въ ттєніах(ь) 8б. Кремасти означава дужину ˘ (і): н всакѿѿь 183а.	У средини речи фиксиране су две оксије " (і), вероватно као траг негдашње две тачке. Због постојања дужине настале сажимањем у датим примерима, не можемо одолети претпоставци да наведени знаци не подржавају и ту гласовну црту: гаврѿлоу 189а и прѣд[ь] с(вє)тѿкє 189б.

Н

Положени спиритус аспер ˘, попут кремастија, означава дужину (н): приложнѿѿь 13а. Кремасти ˘ на месту акцента (и дугог акцента) и дужине (н): чнѿсти 25а, снѿце 198б, чннѿ 169а, поидѿ же 199а; ѿсповѣднѿка 157б, шестод(ь)невнѿкѿ 22а, стѣльпнѿка 23б.	Оксија ´ на месту акцента, па и у другом делу сложенице, у случају када су истакнута оба акцента (н): соудохранѿльннцоу 188б. Тачка ˘ (н) у последњем (али и првом) изговараном слогу: ѿ ѿсходѿтъ 189б.

О

Кремасти ˘ се исписује у средини речи на месту акцента уопште, и дугог акцента (ѿ): закѿнь 107б, к тѿмоу же 7а, рѿдь 115б.	Оксија ´ (ѿ) на месту дужине: прѣмоудрѿсть 189б,⁹ акцента: с[вє]тѿѿѿ 189а, прѿс'ти 189б, али и почетка другог дела сложенице који је почео привлачити иктус на себе: четворѿножѿц(ь) 189б (данас је та реч у стандардном језику с новим акцентом 'четворѿножац').

⁹ Ту би могао бити и акценат. Вид. О. Неделькович, *Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII–XIV вв.)*, стр. 120.

ω

Положени спиритус аспер [˘] и кремасти [˘] свезани су с омегом (иначе преузетом из грчкога правописа) ω и ω: ωάνα 5а и ωάνα 22б. Кремасти обележава дуг акценат: ρωίγъ 4б, τρ(н)с(вс)τωίμъ 20б. Спиритус ленис [˘] скопчан је с омегом и унутар речи (ω): άνδρεώвъ 199а, λεώντήνι 202б, νόνλιъ 50а. Положени спиритус ленис [˘] (ω): днωднднй 159б, къ фврнсεωμъ 207б, въ вн-φ-λεωμъ 82а.	

οϚ

Изузетно, на средини се може јавити спиритус аспер [˘] (οϚ): ττοϚττ[˘] α 22б. Положени спиритус аспер [˘], попут кремастија [˘], може означавати акценат (οϚ): η δροϚγε 6б, и дужину (можда и нови акценат): слоϚγъ 24б. Кремасти на месту акцента (οϚ): δροϚγγъ же 248б, дугог акцента: нн ελοϚда 243а, дужине (можда и новог акцента): ροϚκα 169б. Спиритус ленис [˘] на средини речи: ε(ο)гоμωϚдрйй 151а, ροϚκαμн 158а, просκοϚнд[н]й 200а, соϚцинй 201а. Положени спиритус ленис [˘] (οϚ): соϚпостаты 34а, аще се слоϚтнйта 85б.	Оксија [˘] (οϚ) на месту акцента првог дела сложенице (с два акцента): въ соϚдохранйльннцоϚ 188б, и оксија на месту акцента другог дела сложенице: азъвоϚковъ не 189а. (Занимљиво је да над диграмом /οϚ/ стоје два надредна знака, и то оксија над /ο/, тачка над /Ϛ/.) Тачка [˘] стоји над он из диграме (οϚ): εднωϚци 189а, што је необично, као и место оксије у претходном примеру. Наиме, уобичајено је да сви надредни знаци стоје над ик /Ϛ/ из диграме.

ъ

Кремасти [˘] на месту акцента (ъ): сьън 8б и сьн 13б.	Тачка [˘] над јером (ъ): тъждε 189а. Двојна оксија ^{˘˘} над јером који обележава ишчезли полугласник у слабом положају (ъ) агрипбннй 188б недвосмислено потврђује да у случајевима без јера, између двају сугласника, овај знак замењује пајерак.

Ѕ

Положени спиритус аспер [˘] (на месту које би могло представљати и почетак речи) [˘]: њѣрѣи 2б. Очекивано се спиритус ленис [˘] налази унутар речи ([˘]): съврѣшаѣмъ 10б, ѡтлаглаѣт 202а, клепаѣтъ 1б. Положени спиритус ленис [˘] ([˘]): настоѣщааго 88а, њ прѣпоѣсоуѣтъ 202б.	Оксија [˘] у унутрашњости речи ([˘]): Пр[о]добаѣт же 188б, не подинаѣмн 188б.

Ү

Ово слово (само за себе) налазимо само у средини речи.

Без изненађења, налазимо на спиритус ленис [˘] над словом ик ([˘]): кѣрь 199а, кѣ(ан)г(е)лнѣ 7б, скѣпетрь 62а. Такође, пише се и положени спиритус ленис [˘] ([˘]): кѣндинаѣна 135б.	

рѣ и лѣ

Положени спиритус аспер [˘] стоји над јером из вокалних /рѣ/ и /лѣ/, без обзира на њихово порекло (рѣ и лѣ): крѣщеннѣ 9б, (можда у вези с акцентом): н плаѣкы 67а. Као и кремасти, овај знак обележава дужину (можда и акценат): оѣтврѣднѣ 219а, и дуг акценат: трѣпѣннѣ 71а. Кремасти [˘] обележава (често дуг) акценат (рѣ и лѣ): црѣквн 56а, трѣбѣтъ 204б; дрѣже 2б, влѣхвоцъ 84б.	

На крају речи

а

Овакви су случајеви реѣки јер се а у уређеноме рашком правопису заѣиче у финалној позицији само после сугласника, док би после самогласника ѣо били изузеци (нѣр. -на ум. -нѣ).

На крају речи уобичајено се јавља спиритус ленис ´ (â): мнррнâ 159б, ѿт[ъ] грѡвâ 8б, л(н)т(о)ѳрѳгнâ 9а. Тако и положени спиритус ленис ^ (â): гоѳрнâ 62а, ттѣннâ 90б. Кремасти ~ на томе месту означава дужину (â): всакâ слава 201б, и дуги акценат: двââ 223а; такође и акценатски наслон, или чак и пренесен акценат: нâ нь 218б, зâ нâ 11б.	

€

Финална позиција графеме € у речи ограничена је рацким правописом, као и у прешходној категорији.

Најчешћи је спиритус ленис ´ на крају речи (ѐ): жнлнцѐ 151а, н възвратнвъ сѐ 2б, прѣч(н)стѣѐ 4б, м(а)рнѐ 5а. С њим иде и положени спиритус ленис ^ (ѐ): ѣ҃҃(ан)гелнѐ 7б, поклоннтѐ 8б, радоваахѡ҃҃ сѐ 74а. Кремасти ~ означава дужину (ѐ): ѣс тьдннцѐ 3б, палѣть 160а, љлннцѐ 162а, логички акценат (понекад удружен с лексичким акценатом): сѐ же вѣждь 14б, нѣ спнѣь 8б, ацѣ 18а. Положени спритус аспер ^, идући за кремастијем, обележава и дужину (ѐ): ѣ дро҃҃гѐ 6б, и логички акценат: сѐ 76б.	Оксија ´ се јавља у улози логичког акцента (ѐ): тѡѡ же 189б.

I

Спиритус ленис ´ долази над крајњим /л/ десетеричким, и могуће је да у неком од тих случајева заједно сугеришу да се ради о сонанту [j], или о дужини (i): а҃҃рпнннi 2а, нѣрѣi 3а, по сьврѣшнi. Положени спиритус ленис ^ (i): нѣрѣi 213б. Кремасти ~ пре свега одређује место дужине (а понекад и непренесеног акцента, свладаног њеном инерцијом) i: въ цѣломо҃҃дѣi 152б, прѣкыванi 5а, на лнѣi 29б.	Двојна оксија " (i), овде, у финалној позицији, без сумње обележава [j]: iерѣi 189б (навођени примери).

H

Спиритус ленис ´ маркира крајње /н/, често с вредношћу [j] или дужине (н̂): пѣлн̂ 199а, свој 4б, мой 189б, љреј 201б, ѿ ... здравн̂ 5а. С истом се улогом јавља и положени спиритус ленис ^ (н̂): ѿмыватн̂ 202а, твој 88б, ѡце се слоџн̂ 30а. Изузетно, положени спиритус аспер ^ налазимо на крају првог дела сложенице (н̂), у функцији обележавања [j]: најпаче 5а.	Оксија ´ се пише (наместо варије) над финалним /н/ везујући се за место дужине (н̂): агрипн̂ 188б. Пише се и тачка ´ над овим словом (н̂): не помнн̂ 188б, в[ѣ]дѣтн̂ 188б.

O

И иначе, ово о је рејско праћено надредним знацима.

Над крајњим /о/ налазимо спиритус ленис ´ (о̂): коѿ сцѿ пѣлн̂ 199а, былѿ 211а. Кремасти ~ обележава дужину (ѿ): пр[ѣ]п[о]добнн̂ 43б, вел(н)кѿ 109а, и акцент (лексички подударан с логичким): ктѿ 89б, тѿ 161а.	Оксију ´ налазимо на крају речи којом се завршава реченица (на месту варије) ѿ: дрѣкѿ 189б.

OY

Спиритус ленис ´ долази над крајњим оник (оѿ): н с(вѣ)томоѿ 151б, нгоѿменоѿ 1б, лмѿбадоѿ 2б. Исто тако и положени спиритус ленис ^ (оѿ): с(вѣ)томоѿ 63б, љннцоѿ 167а, трапезоѿ 203б. Кремасти ~ назначав дужину (оѿ): н за всакоѿ д(оѿ)шю хр(н)стн̂нскоѿ 5б, сырнѿ 166б.	Тачка ´ над ик /ѿ/ у крајњем онуку (оѿ): сл(о)ѿжеѿ 188б, прѿвоѿ 189а, гаврн̂лоѿ 189а, с(вѣ)т(нѣ)льскоѿ 189б. Пише се и двојна оксија " (оѿ): трапезоѿ 189б.

ь

Спиритус ленис ´ над јером без гласовне вредности, који у српској писмености назначује свршетак речи (на сугласник) њ: праведникъ 161б, в(е)чербъ 170а, въ цр(ь)к(ь)вѣ 208б. Исти је смисао положеног спиритус лениса њ (ь); у примеру који наводимо, управо он је искоришћен као графичка супротност кремастију с почетка исте речи (ради успостављања визуелне симетрије): љдѣмъ 169а. Кремасти њ најчешће означава дужину у генитиву множине, али и дужину уопште (ь): ѿт(ь)цьѣ 5б, снлъѣ 6а, книгъ 204а, цннхъ 16а, арханг(е)лъ 18а, с н(е)в(е)сѣ 169б, тѣѣ 202а. То се одражава на положени спиритус аспер њ (ь): кл(а)гъѣ 163а, апостолъ 207а, ѿтрокъ 154б, па чак и на обични спиритус аспер њ (ь): кзыкъѣ 62а, с н(е)в(е)сѣѣ 121б, пр(о)рокъѣ 186б.	Двапут налазимо тачку ´ над овим јером (ь): њ ѿтходнтѣ 189б, на нѣ 189б.

ы

Спиритус ленис ´ се упртава над финалним јеријем (ы): двръы 2б, рызъы 4а, врыгы 5а. Кремасти њ над дугим крајњим јеријем (ы): н(е)в(е)сныѣ 18а, пръкыѣ 223а.	Над овим се јеријем пише тачка ´ (ы): ныѣ 188б, пръкыѣ 189а, страныѣ 189б.

ѣ

Кремасти њ обележава дужину скопчану с акцентом (ѣ): двѣѣ 155б, вѣѣ 215а. Тако се понаша и положени спиритус аспер њ (ѣ): двѣѣ 158а.	У тој се позицији јавља и оксија ´ (ѣ): двѣѣ 188б.

ю

Над коначним /ю/ затичемо, пре свега, спиритус ленис ´ (ю): ч(ь)стноуѣ, в(о)жнѣ 151а, прѣдъстателѣ 3б, а затим и исти, положени знак њ (ю): с(вѣ)тыѣ 54а, коѣ 199а, прѣскоуѣ[н]днѣ 200а. Кремасти њ обележава дужину (на којој може или је могао бити акценат) љ: врачѣ 54а, в' нѣѣ же 162а. Тако је и с положеним спиритус аспером њ (ю): вѣѣ нѣѣ же 163а.	Паралелно, налазимо тачку ´ (ю): с(вѣ)тоуѣ 188б.

ia

Крајње /-ia/ праћено је спиритус ленисом [˘] (iā): вѣтернiā 2а, рождъшнiā 151а, њ тѣннiā 200б. Мада ретко, срећемо и положени спиритус ленис [˘] (iā): л[n]тнiā 33б, џетаннiā 116а.	Једном наилазимо на тачку [˘] над завршним (-iā): славословнiā 189б.

je

Задње /-je/ назначено је спиритус ленисом [˘] (je): с(вє)тыиѣ 151а, твоиѣ 4б, до землiѣ ба. Ретко положеним истоветним знаком [˘] (je): џетаннiѣ 1б, велнкоиѣ 8б, злннiѣ 94б. Кремасти [˘] затичемо у функцији обележавања дугог акцента (je): ѡт[ь]нiѣ 153б.	Овде срећемо тачку [˘] (je): в(є)чєрнiѣ 188б, своиѣ 189а, дрѣвлiѣ 189а, ч(ь)стнoиѣ 189б (x2), прикѣдъ iѣ 189б. Среће се и оксија [˘] (je): њ вьжнзѣиѣ 188б, своиѣ 188б.

Титла

Титла је у целом основном тексту истоветног облика (занемаримо ли стање у насловима пошто нам они нису релевантни јер их нема на странама 188б–189б). Изгледа попут скраћеног слова п (т), с тим што за разлику од издвојених страна, она почесто има репић с леве стране, и може се, изузетно, јавити и вијугавог облика (нпр. слѣтнiѣтѣ 88а).

Пајерак

Овај редно-надредни знак се налази у њољу најизразитијих разлика.

У главнини рукописа он је писан као надредни знак — спиритус ленис, и подигнути (˘) и положени (˘). На крајевима речи има облик хоризонталне кривуљице (˘). Подсећа на спиритус ленис, или на вертикалну кривуљицу: прѣп[о]дѡв'нiѣго 1а, њн'днкта 23а, стлѣп'ннка 71а. Попут положеног спиритус лениса: парѣкнлс(нн)ѡхъ 23а, павѣтєрннцоѣ 23а, сѣртъ 45а.	На издвојеним странама уместо пајерка за обележавање уклоњеног слабог полугласника користе се многи надредни знаци. Уместо над вокалом, писани су у празном простору иза консонанта, или између консонаната, или над самим консонантом.

Прави пајерак, облика хоризонталне кривуљице: њ̣ в̣стајѣм̣ 23а, д̣вр̣ы̣м̣ 45, н̣едоу̣ж̣ны̣м̣ 71а.	Оксија ' : П[о]добаѣт' же 1886, стнх(о)логнсоу'ют' се 1886, горнт' же 1886, в'соу 1886. Двојна оксија " : в" вт(р)нн)к(ь) 1886, с"хрднншн 1886, кан"днл 1886, сь ллм"бадѡм(ь) 1886, кол"но 189а, св"тнт' се 189а, њ̣ пламен"ноѣ 189а. Већ смо помињали пр. агрипѣннѣ 1886 на коме се јасно види да овај знак замењује полугласник који је овде грешком написан. Двотачка " : д̣вр̣ем̣ь 1896. Бочна тачка " : поем' же 1886, в'ннде 1886, на агрипѣнн 189а, д̣з̣ьб̣ѡу̣коб'не 189а, приз'ри 189а, св"тнт' се 189а, сь х'раннл'ннцѡм(ь) 1896, ллм"бадѣ 1896, д'вѣ 1896, прѡс'тн 1896, д'в'ри 1896. Изузетно, и овде налазимо пајерак облика полегле кривуљице ̣, вероватно накнадно дописан, можда чак и од истог писара по узору на писмо из главнине рукописа: в' б̣соу 1896, њ̣ тр̣ѣ(вс)т(а)го 1896.

Идући од могућих позиција у речи и свих расположивих вокалских графема где смо препознавали дистрибуцију појединих надредних знакова, и успут је објашњавали њиховим функцијама, дошли смо до тачке када је потребно сумирати наша сазнања и изградити *закључке*.

У *главнини рукописца* сусретали смо се с пет надредних знакова. Четири знака су из категорије аспирата (πνεῦματα): дасија (спиритус аспер) ̣, положена дасија (спиритус аспер) ̣, псила (спиритус ленис) ̣, положена псила (спиритус ленис) ̣. Пети знак, кремасти ̣, пореклом је из екфонетске нотације.¹¹

Дасија ̣ је првенствено везана за вокалске графеме на почетку речи: а, е, и/н, о/ѡ/ѡ, оу, ю, ѡ, ѣ. Изузетно смо је нашли унутар речи изнад /а/ и /оу/ — грешком или слабљењем осећаја услед флукуације у употреби кремастија и положене дасије, за исте позиције.

Кремасти ̣ се потенцијално може наћи над свим вокалима без позиционих ограничења, у функцији обележавања изразитости слога, пре свега дужине, а потом и дугог акцента, акцента уопште, логичког акцента и маркирања експресивне лексике.

Положена дасија ̣, по пореклу обична дасија, наслеђује све њене функције и позиције, али је с нижом фреквенцијом. Због физичке

¹¹ Њега смо раније препознали у нашој писмености, и то смо изнели у раду: *Служабник из времена Српског царства. Надредни знаци у рукопису НБС Рс 694*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, LXVII/1—4, Београд 2001, стр. 90—92. — О кремастију у овоме типичу пишемо у раду: *Удвајање н у једнога писара Ковинскога шийика с осврћом на савремено стање*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, LXX/1—4, Београд 2005, стр. 155—170.

сличности с кремастијем, упија у себе и његове функције, и донекле му конкурише у позицијама очекиваним за њега. Ово уноси несигурност у графички систем, те писар неколико пута ставља и протознак, обичну дасију, на наставак генитива множине, позицију типичну за кремасти (навођени пр. *џыкѣѣ* 62а).

Псила ´ најпре обележава завршну вокалску графему, тј. крај речи: а, е, і/н, о, оу, њ, њ, ю, ња, љ. Знатно чешће од дасије јавља се и у средини речи, изван почетка. Тада се пише и над графемом ик /у/ која је, иначе, блокирана у медијалној позицији.

Очито је да се дасија ˘ и псила ´ симетрично постављају на супротне позиције у речи, тако што се прва од њих фиксира на почетку, а друга на крају, нпр. *ѡ љзбављѣннѣ* 5б. Ово размештање спирита изван почетка речи представља битно одступање од норми грчкога правописа, а он је и у овим питањима начелно праузор српском, односно словенском. Док се овде срећемо с оба спирита, у нешто каснијем развоју српскога правописа победиће, по тврдњи Константи-на Философа, само један — псила ´.¹²

Положена псила ˆ јавља се као функционална и позициона замена за обичну, са знатно нижом фреквенцијом (уопште) будући да нема ослонца у неком другом знаку, као што, на пример, положена псила има у кремастију.¹³

На *стѣранам* 188б—189а инвентар употребљених надредних знакова је друкчији. Региструјемо тачке, једну ˘ и две ˆ, знаке аспирације, дасију ˘ и положену дасију ˘, екфонетски кремасти ˘, и акценте: једну оксију ˘ и две оксије ˘.

Надредна тачка ˘ налази се над почетним и крајњим /н/, што би могло упућивати на везу с дистрибуцијом дасије и псиле у главнини рукописа. Нешто крупније писане налазимо дасију и положену дасију над почетним /н/. Прејотовано иницијално и финално /ѡ/, као и завршни /ю/ и /љ/ писани су с надредном тачком.

Неке вокалске графеме (/ѡ/, диграме /оу/ и /ы/) редовније од других привлаче надредну тачку на себе, што би могло представљати старију црту.

За десетеричко /і/ везују се две надредне тачке ˘, често непрецизно уцртане, при чему обе личе на две оксије, или на тачку и оксију (једну покрај друге).

Две оксије ˘ над /і/ означавају [j], а над јеријем дужину.

Усамљена оксија ˘ обележава лексички и логички акценат, па и дужину и акценатски наслон, а могуће је и да се преклапа с дасијом.

¹² П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, стр. 182.

¹³ На крају излагања о надредним знацима у *Главнини рукописа* морамо приметити да се, неколико пута, пре свега над десетеричким /і/ јавља двојна оксија ˘: с *кадлѣнѣцѣмъ* 4а, *ѣрос(ѡ)* 193а, *тѡѡ* 193б, *ѡтѣѣ* 243а. Ради се о изолованим случајевима и врло је могуће да су ти знаци накнадно дописани.

Кремасти $\sim$ се врло ретко појављује као обележје изражајних речи и логичког акцента.

Закључак је да се *надредни знаци* с представљених страница *системски разликују*, али постоје и преклапања.

Утврдили смо да предочени материјал открива два писара, *главног* (у највећем делу рукописа) и *помоћног* (на стр. 188б — 189б).

Поставља се питање може ли се још нешто рећи о њима.

Ослонимо се на периодизацију употребе надредних знакова у старим српским рукописима, од Вјачеслава Загребина. Његови су налази да се у првом периоду (XII—XIII в.) јављају следећи знаци: $\dot{\text{~}}$, $\ddot{\text{~}}$, ~ , ~ , ~ , ~ , у другом периоду (крај XIII — средина XIV в.): $\dot{\text{~}}$, ~ , ~ , ~ , а у трећем периоду (средина XIV—XVI в.): $\dot{\text{~}}$, ~ , ~ , ~ , ~ , ~ , ~ , ~ .¹⁴ Главни писар типски припада последњем периоду, док помоћни писар има необичан распон елемената, чак од првог до последњег периода. Додајмо овоме и разлику међу знаковима у редовима: главни писар има спуштenu тачку, не познаје запету, а за помоћног писара региструјемо непревело стање: 21 тачку на средини реда и 9 спуштених тачака, и (свих) 8 спуштених запета. Запета се у српским рукописима почела јављати почетком XIV века, а преовлађује од средине XIV века, када се под њеним утицајем и тачка спустила са средине на дно реда.¹⁵

Можемо закључити да главни писар припада млађој традицији, код њега је ужи инвентар надредних знакова, он има бољи осећај за њихову употребу. Помоћни писар се теже сналази у разноврснијем надредном инвентару који сам себи поставља, не успевајући да уобличи чврст систем. Вероватно је био у додиру с разноврснијом и вишеслојнијом, можда и страном традицијом.

Спољни, палеографски чиниоци (облик слова и пратећих надредних и интерпункцијских знакова) указују на сигурнију, искуснију руку у главнини рукописа, и на неспретнију, мање расписану руку на издвојеним странама.

Сагледамо ли у целини већ разрађене и ове само напоменуте чињенице, можемо закључити да је *главни писар* по годинама *старији* и упућенији на српску традицију и више ослоњен на властити осећај и искуство, док је *помоћни писар млађи*, и угледа се на рукописно наслеђе из укрштених вертикалних слојева, а донекле у хоризонталној равни и на њега.

¹⁴ В. М. Загребин, *Периодизация употребления надстрочных знаков в средневековых сербских рукописях и надстрочные знаки киевских глаголических листков*, [у:] Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа, Београд, САНУ, 1995, стр. 469—479.

¹⁵ П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, стр. 182—183. — Ђ. Трифуновић, *Азбучник*, стр. 100—101.

Добијене налазе можемо искористити у атрибуцији текста са стране 192б, од деветог реда до дна. Наиме, употреба надредних знакова на изолованоме месту одступа од свих страна у околини.

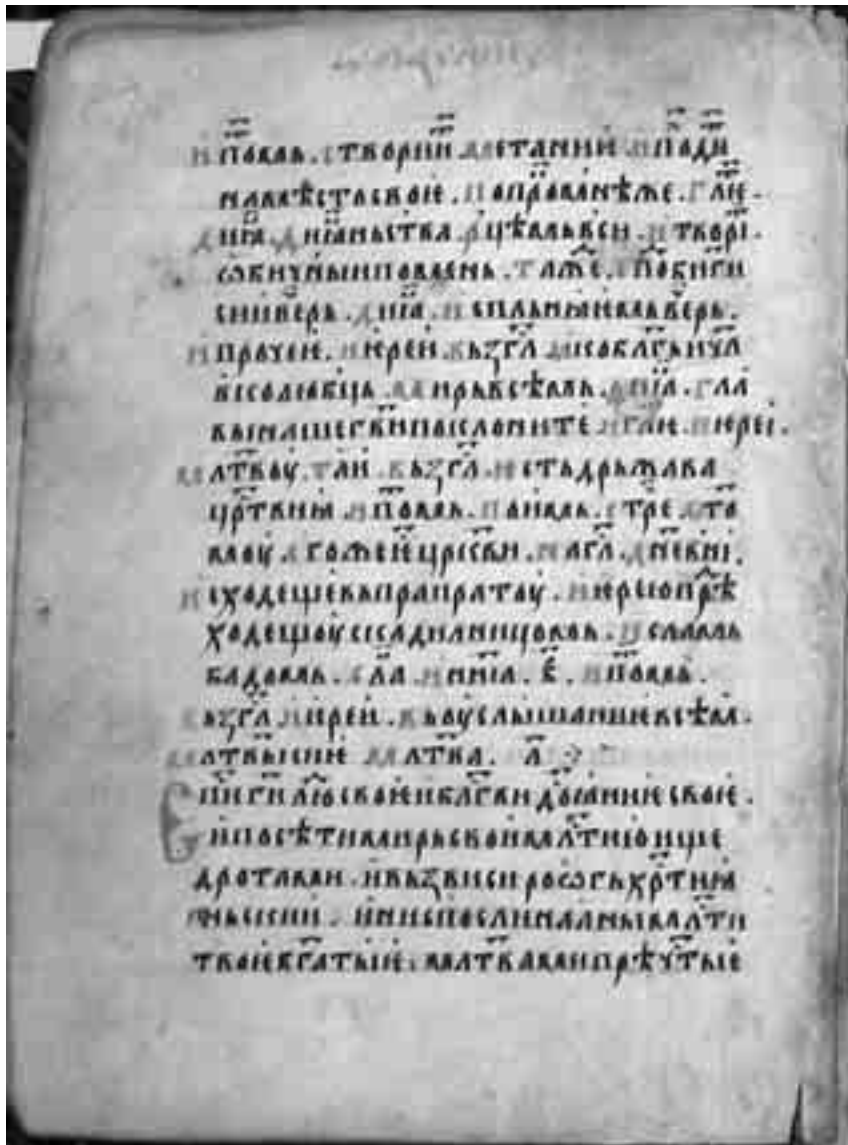
Наилазимо на оксију ' над акцентованим речима (истина, не увек на адекватним местима), код којих се региструје и дужина: оѿтаѣна, таниб, с(вє)тыѣ. У улози пајерка јављају се оксија: мол'бє, двојна оксија " : слоужба прѣжде с(вє)щєѣных(ь), и двотачка " : поклѣѣноѣ. Сусрећемо се и с интерпункцијском тачком на средини реда.

Бележимо кремасти на месту логичког акцента ~ : ѣ троп(арь), тако и положени спиритус аспер ^ : ѣ поєм(ь), ѣ чиним(ь), ѣ слоужба.

Закључујемо да је реч о још једном одељку који је написао помоћни писар.

*

Показали смо на грађи из Ковинскога типика какве су могућности у разликовању писара на основу увида у надредне знаке. Остварена анализа предочава да су *овакве сѣудије моѳуће и код друѳих сѣо-меника*, под условом да постоји одговарајући материјал. То ће се, пре свега, односити на рукописе млађе од прве половине XIV века, јер су надредни знаци у њима учестала појава.

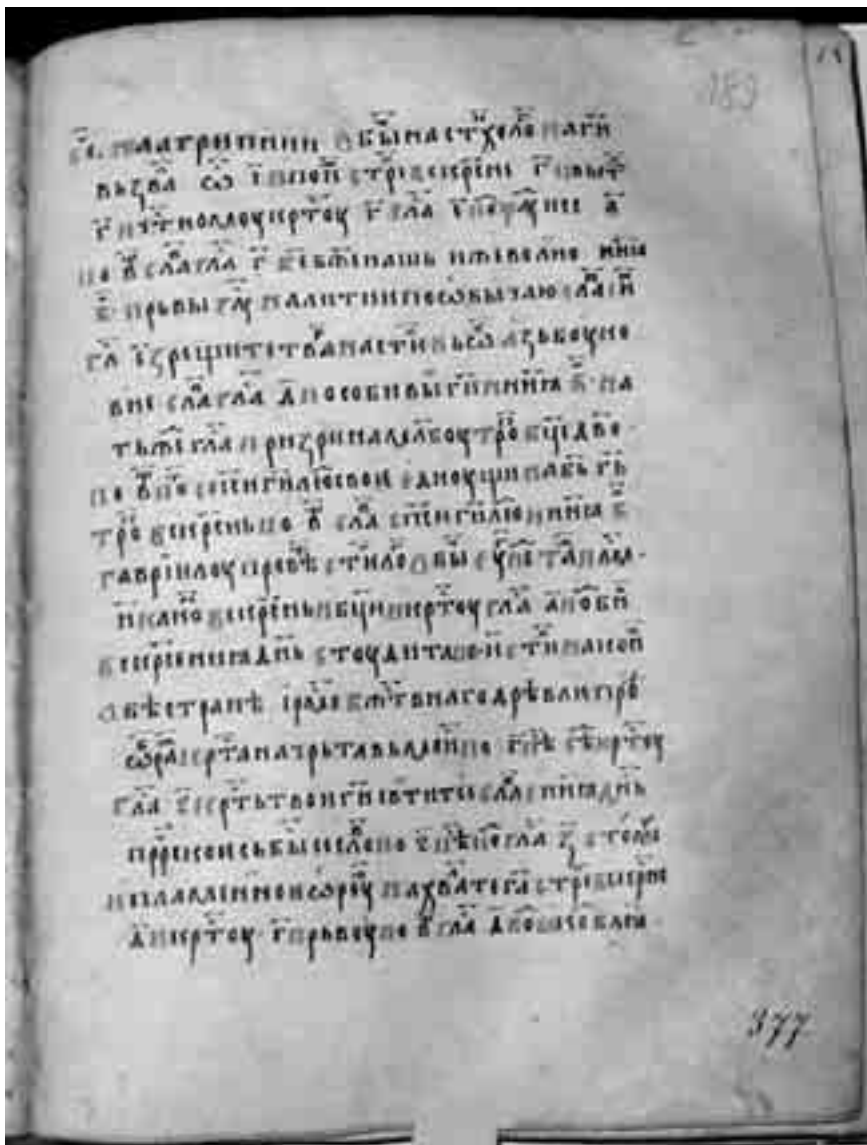

СВѢ. ОЦЕМА. П. В. ЦВ. НАХВАТЕ
 ГА. СТРЕ. ВАСИР. А. ИСТЫНЪЦЪ
 А. ГА. З. ВЪЗВИГНИСКОИГЛАИСО.
 ИГАНКА. ИНИ. СТИ. СНИМАСТРА
 МА. ГАГНАИСИГНИКЕ СОЦКАНАШИ.
 Т. В. ИСА ПРАВДНАИСИ СЪВСАУСИ.
 СЛА. ГА. И. З. ЛАСОМНЫИ НАУЧУ
 НИИ. ПРѢКАГНАИСИ. И СТРО. СЦА
 ТИСЦУ. ПОНКА. ИЗКАМА ВЪ ПРАПР.
 ТАТЕ СЛАВОСЛОВНИКЕ СЛНКАИ.
 И СОПЦУ. ПЛАС. ЖАТЕНМЕ И СОКСО
 Г. И. З. П. П. П. П. ГА. А. П. К.
 ОЦЕМА ГАГНАИСИГНИКЕ СОЦКАНА
 ШИ. Т. ИСА ПРАВДНАИСИ СЪВСАУ
 СИИ. ИПА. ЦВ. ИБРАСОДА. К. РАИ
 ЗОВАКА. АЛУ. ГА. А. К. БОУШИКА
 НАШИМА ВУСЛЫШАХОДА. СУ. СЛА.
 ИНИГРОДАУТВА ИХ. ПРИ. ХВАЛИТЕ
 ГА. ДРЮ. РЖИТЕ СПРАВДНИ. ПОКА
 ИТМЕВКАТИ. АЦЕСОСЛТИИ. НЕ.
 СТЫХЪ СОЦЪ. ВЪ. ИС. СЕКАЦА. ВЪ СІСР.

Ковински типик, 1886

Ковински типик, 189а

Viktor Savić

DIACRITICAL MARKS AS MEANS TO MAKING DISTINCTION BETWEEN
DIFFERENT SCRIBES IN SERBIAN SLAVONIC MONUMENTS
(E.G. TYPICON OF KOVIN)

Summary

This work deals with diacritical marks from the Kovin Typicon, a transcription of an original Serbian Slavonic translation of the Jerusalem Typicon, which makes it possible for us to follow the old Serbian accent situation.

In the largest part of manuscript we met five diacritical marks, four of them from the aspirate category (dasia, inclined dasia, psili, inclined psili), and the fifth one from the ekphonic notation (kremasti). On the other side, the pages 188b—189b have different inventory: dot, dialytiki, dasia, inclined dasia, kremasti and accents — oxia and double oxia. The conclusion is that diacritical marks from compared pages are systematically different in function and distribution, too, but there is some noticed equality. We should add relation between the marks from the line — in the biggest part of the manuscript full stop is on the bottom of the line, and there is no comma; on three mentioned pages full stop is both on the middle of the line, and on the bottom of the line, while comma is on the bottom.

We concluded that our material reveals two scribes, the main (in the biggest part of the manuscript), and the additional one (on the pp. 188b—189b). The main scribe belongs to the younger tradition, although he is probably older in ages. Also, he is deeply in Serbian tradition, and more leaned on personal sense and experience. The additional scribe is younger, but he uses inheritance from crossed vertical layers, and in a certain degree he takes the main colleague as a model. Perhaps he was in contact with foreign tradition, for example on Athos.